

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ
ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ПЕТИ

НОВОРУСИЙСКИЯТ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР Е. О. РИШЕЛЬО
И ПРЕСЕЛВАНЕТО НА БЪЛГАРИ ПО ВРЕМЕ НА
РУСКО-ТУРСКАТА ВОЙНА ОТ 1806 — 1812 Г.

(Нови документални данни за заселването на българските колонии в
Херсонска губерния)

Георгий Аствацатуров

Руско-турската война от 1806 — 1812 г. справедливо е смятана от изследователите за „един от преломните моменти в историята на заселването на българи в границите на Руската империя“¹, за първото им масово преселване. Независимо от изобилието на историческа литература, посветена на този проблем, и досега остават недостатъчно проучени редица съществени въпроси: мащабите на преселническия процес; съотношението между стихийната миграция и тази, организирана от руските правителствени чиновници; противоречията в мненията на руските държавници за колонизацията на Новорусийския край.

Нови находки в архивите на Москва, Одеса, Херсон и Днепропетровск, а именно личната кореспонденция на Е. О. Ришельо, данните на колониалните ведомства за броя на колонистите и редица документи от фонда на молдавската армия, ще помогнат да се внесат определени корекции.

Организираното преселване на българи в Херсонска губерния през 1806 — 1812 г. е свързано с името на френския аристократ Е. О. Ришельо, избягал в Русия от революционна Франция. Изкачвайки се бързо по служебната стълба в новото си отечество, енергичният французин още през 1803 г. бил назначен за главен управител по въпросите за настаняване на колонистите. След като през март 1805 г. Е. О. Ришельо бил назначен на длъжността новорусийски генерал-губернатор и херсонски военен губернатор, той забележимо активизирал дейността по привличане на немски и български колонисти в безлюдните южноруски степи. През 1805 — 1806 г. в Новорусийския край се провела интензивна подготовка за приемане на първите групи преселници. Създаденият в Одеса Строителен комитет по поръчка на новорусийския генерал-губернатор построил в редица селища дървени и каменни къщи. По предложение на Ришельо

въз основа на цял пакет императорски укази бил формиран значителен поземлен фонд².

Много изследователи са обърнали внимание на нескритите симпатии на Е. О. Ришельо към българските колонисти. Тяхното трудолюбие и непретенциозност импонирали на генерал-губернатора. Независимо от заетостта си, Е. О. Ришельо винаги намирал време да вникне в нуждите на българите, внимателно анализирал живота на старите български колонии. Твърде типичен е следният пример. „Поразително — отбелязва Ришельо през януари 1806 г., — в Голям Буялък [Большой Буялык] смъртността надвишава броя на ражданията със 71, а в Малък [Буялък — Г. А.], обратно, ражданията надвишават смъртните случаи с 16. Трудно за разгадаване обстоятелство“³.

От началото на 1806 г. Е. О. Ришельо пристъпил към реализиране на плана си за мащабно преселване на българи. Според замисъла на генерал-губернатора нямало необходимост да се създават нови български колонии в този край. Старите колонии Голям и Малък Буялък, Терновка, Кубанка, Олшанка оставали слабо заселени⁴ и затова се планирало новопристигащите семейства просто да бъдат заселвани там. Изключение правели двете нови колонии, Катаржина и Паркани.

Още през 1805 г. върху земята, която била откупена от преселника от Молдова генерал-майор И. Ф. Катаржи, Строителният комитет построил по поръчка на Ришельо 155 къщи за колонистите, а за 1806 г. генерал-губернаторът подписал договор за още 145 къщи. На 11 август 1806 г. бил подписан царски указ за създаване на колонията Катаржина в местността Барабой и за заселването ѝ с българи⁵. В колонията били заселени 24 семейства, пристигнали от България главно по море⁶.

Специално място в планове на Ришельо било отделено на колонията Паркани, основана през лятото на 1805 г. от бивши запорожки казаци⁷. Според замисъла на новорусийския генерал-губернатор Парканската колония трябвало да стане център на копринарството в цяла Херсонска губерния. След като се убедил, че казаците почти не разбират от градинарство и копринарство, Ришельо още през януари 1806 г. решил да засели в Паркани българи.

При започването на военните действия миграционните процеси се засилили. На 25 април 1806 г. в писмо до С. Х. Контениус, главен съдия в службата за опекунство на чуждестранните преселници, Е. О. Ришельо съобщава за най-близките си планове: „При нас пристигнаха българи както по суша, така и по море, но най-вече по море. Такива има много и в Молдова, където са избягали от другия бряг на Дунав. На тях им е доста трудно да се доберат дотук и аз взех всички мерки, за да им помогна“. През втората половина на 1806 г. почти спряло пристигането на българи в Русия по море. Ришельо все по-често отправя поглед към Молдова и Влахия. Пред генерал-губернатора възникнали много проблеми: „Молдавският наместник издига всевъзможни препятствия, а нашият консул там не е човек, който може да ги преодолее. И въпреки това се надявам, че ще ги имаме [българите — Г. А.] в голямо количество“. Ришельо решава да

вземе под свой контрол целия процес по преселване на българите от вербуването им в Молдова и Влахия до пристигането им в границите на Русия. Той се убедил, че държавните чиновници на всички нива нямат единно мнение по въпроса за колонизацията на южните райони на Русия и се стараел да сведе до минимум възникващите проблеми.

Възможността за масово преселване на български семейства в Херсонска губерния значително нараснала, след като турците се оттеглили от Бендерската крепост през ноември 1806 г. Ришельо изпратил свои емисари в Долнодунавските княжества, подготвял се да приема първите групи преселници. Назначеният за началник на граничната служба в Новорусийския край генерал-майор И. Ф. Катаржи съобщил на Е. О. Ришельо за голям брой българи в района на Галац и за донесението „на изпратения зад граница с цел да покани българите на наша територия прапорщик Галацан“⁸:

В началото на 1807 г. генерал-губернаторът формирал група от чиновници начело с члена на опекунската служба княз П. С. Мешчерски, която имала за задача преселването на българи от Молдова и Влахия в Херсонска губерния. В тази група влезли инспекторът от Дубосарската митница Н. Карпов, надзирателят на българските колонии Г. Копейкин, главата на всички български преселници в Новорусийския край Зело Несторов. В работата на групата системно се включвали за агитация старейшините на българските колонии. На групата на П. С. Мешчерски голямо съдействие оказал И. Ф. Катаржи.

Дори след като бил включен във военните действия, Ришельо не изоставил планове си за преселване на българи, а напротив, използвал ситуацията за реализиране на целите си. На него и на генерал Майендорф било възложено формирането на доброволчески части по границите на Херсонска губерния и Молдова⁹. Ришельо обърнал особено внимание на формирацията се под ръководството на полковник Милорадович черносръбски хусарски полк. В него имало много доброволци българи от западните райони на България. Именно българите от Шоплука, които се страхували за съдбата на семействата си, откликнали най-бързо на предложението на емисарите за преселване в Русия.

Е. О. Ришельо старателно разработил механизъм за преселването на българи в Русия. Ръководителят на групата П. С. Мешчерски работел при главнокомандващия молдавската армия, осъществявал общото ръководство на преселването и се разпореждал със специално отпуснатите по този случай средства. Подчинените му емисари заминавали за местата, където имало струпани най-много българи, и вербували преселници. За по-голямо удобство преселниците били разделяни на групи и под ръководството на съпровождащо ги лице се отправяли към Днестър, към Бендерския или Маякския брод. На бедните преселници били отпускани парични помощи¹⁰.

По време на работата Е. О. Ришельо внасял някои корекции в плана си. На 10 април 1807 г. И. Ф. Катаржи бил назначен за кратък период за „управител на именията, намиращи се в районите Бендерски, Акермански,

17. Българите в Северното Причерноморие

Килийски и в Бесарабия¹¹. Като разбрал за това, в рапорт до главнокомандващия молдавската армия Ришельо помолил „да се донатовари“ И. Ф. Катаржи с още едно поръчение: „като управлява поверените му райони, да се старае доколкото е възможно да склони българите да се преселват отсам Днестър“¹².

През ранната пролет на 1807 г. в Херсонска губерния започнали да пристигат първите групи български семейства. Те се заселвали предимно в Катаржина и Паркани¹³. Потокът от преселници се увеличил през лятото на 1807 г., когато след сключеното с турците примирие започнало изтегляне на руските войски от Молдова и Влахия и тревогата на българите са съдбата им нараснала. С посредничеството на генерал Майендорф от март до септември П. С. Мешчерски успял да изпрати „към двадесет и пет села българи със семействата им“¹⁴. В Парканската колония през 1808 г. пристигнали 44 семейства, а в Катаржина — 117.

Вдъхновен от първите успехи, П. С. Мешчерски докладвал на новорусийския генерал-губернатор за намерението си да преведе през Днестър до 400 семейства българи и до 300 семейства черносърби. Но на 22 септември 1807 г. княз П. С. Мешчерски бил отзован в Одеса. По-нататъшното „канене на чуждестранни преселници и доставката на желаещите да получат руско поданство до границата“ било възложено на поручика в оставка П. А. Зас.

Между другото, към началото на есента потокът от преселници значително намалял. Това се обяснявало с промяната на обстановката на Дунавския театър на военните действия. Изтеглянето на руските войски от Молдова и Влахия спряло и това незабавно се отразило на настроенията на българите. „Сега не се намират толкова много желаещи да се преселят“¹⁵ — с огорчение писал Ришельо.

Част от българите отказвали да заминат за Русия, защото не могли да се заселват заедно, а били разпределяни в различни колонии. На 28 май 1807 г. при генерал-губернатора пристигнали на аудиенция пълномощници от редица села в Румелия (България). Те вече живеели в Буджак около дванадесет години, свикнали един с друг и затова изявиали желание да се заселят заедно „в една отделна колония“. Ришельо уговорил румелийците да изпратят свои представители в българските колонии в Тирасполска околия, „за да склонят да се заселят сред своите сънародници“, но в крайна сметка тази група от 200 български семейства така и не тръгнала за Херсонска губерния¹⁶.

Независимо от изменлата се обстановка, Ришельо не изоставил опитите си за масово преселване на българи в Новорусийския край. За тази цел през есента на 1807 г. той получил от Санкт Петербург значителна парична сума и се надявал от пролетта на 1808 г. да поднови работата на своите емисари в Молдова и Влахия. Запасите на колонисткия поземлен фонд продължавали да се попълват. През март 1808 г. било направено ново земеразделяне в колонии Терновка и Ингулка край град Николаев, до есента значително се увеличили земите на Катаржинската и Парканската колония.

Впрочем, надеждите на новорусийския генерал-губернатор за преселване на българи през 1808 г. не се сбъднали. Желанията на българите да приемат руско поданство били обратно пропорционални на успехите на руската армия. Колкото по-трайно се установявали руските полкове на двата бряга на Дунав, толкова по-малко привърженици на идеята да заминат за далечния Новорусийски край се намирали. Немалка роля играели и различните мнения на високопоставени руски чиновници за съдбата на българските преселници. Още към края на 1808 г. в правителствените кръгове се зародила нова идея: да се засели с българи безлюдната Бесарабия.

През август 1809 г. Ришельо се обърнал към новия главнокомандващ молдавската армия П. И. Багратион с молба за съдействие при преселването на българи в Херсонска губерния¹⁷. Любопитно е, че Багратион се колебал известно време: „Разбра се, че главната цел на покойния ми предшественик [А. А. Прозоровски — Г. А.] е била да засели с тях [българите — Г. А.] Бесарабия, която, както е известно на Ваше сиятелство, е опустошена“¹⁸. Но скоро, позовавайки се на потискането на българите от страна на администрацията на Молдавското и Влашкото княжество, главнокомандващият обещал на Ришельо всякаква подкрепа.

Същевременно неуспешната военна кампания от 1809 г. довела до рязко увеличаване на потока от бежанци към Молдова и Влахия¹⁹. Надеждите на Ришельо за пристигане на нови групи колонисти нараснали. В лицето на П. И. Багратион той намерил сигурен съюзник за „преселване в Херсонска губерния на всички българи, преминали на левия бряг на Дунав, и на ония, които се намират в България сред руските войски“. В Кишинев²⁰ и Москва²¹ е запазен „Поименен списък на българите, преминали през 1809 г. на левия бряг на Дунав“, в който са изброени повече от 1000 семейства. Без съмнение той е бил направен с цел преселване на тези семейства в Херсонска губерния и Крим. „Зело Несторов донесе списък на българи, повече от 1000 семейства — съобщил Е. О. Ришельо на С. Х. Контениус през януари 1810 г., — които трябва да дойдат тук през първите дни на пролетта“.

Но надеждите на новорусийския генерал-губернатор не се сбъднали. Избягвайки да отказват категорично на предложенията на руските чиновници, българите постоянно намирали уважителни причини, за да останат на левия бряг на Дунав. През ноември 1809 г. българските семейства, които се съгласили да се преселят в Русия, помолили да се отложи тази акция за пролетта. А през март 1810 г. новият командващ молдавската армия, Н. М. Каменски, разрешил на българите да изчакат с преселването до есента, „до времето за прибиране на зърното“. След краткото си пътуване до Яш в края на март — началото на април 1810 г. Е. О. Ришельо разбрал, че планът му за масово преселване на българи е застрашен. Той споделил опасенията си с водещи руски министри и поискал от тях подкрепа²². Без да чака есента, Ришельо успял да получи разрешение от главнокомандващия молдавската армия за незабавно преселване на ония български семейства, които се намирали близо до

Бендери и можели да успеят да пристигнат в Херсонска губерния преди началото на пролетната сеитба²³. Единственото условие, което поставил И. М. Каменски, било напълно доброволното съгласие на българите. Ако се съди по „Поименни ведомости и сведения за сеитбата и реколтата от зърнените култури през 1810 г.“, в българските колонии в Херсонска губерния тогава са пристигнали около 50 семейства²⁴, но такъв брой семейства явно не удовлетворявал новорусийския генерал-губернатор. Изпратените в Долнодунавските княжества през есента на същата година емисари начело с инспектора от Дубосарската митница Н. Карпов, въпреки старанията си, успели да доведат в Херсонска губерния само няколко десетки семейства. „Независимо от огромния брой българи, които се намират на левия бряг на Дунав, е твърде трудно да ги привлечем тук — оплаквал се Е. О. Ришельо през януари 1811 г. — всички висопоставени особи казват, че би било много добре да направим това, но множество дребни интереси влизат в противоречие с това“.

Провалянето на плановете му принуждава Ришельо да прибегне до крайни мерки: насилствено преселване на българи. Той получил подкрепа от главнокомандващия Н. М. Каменски и от новия сенатор в Молдавския Диван В. И. Красно-Милашевич. До всички околийски полицейски управления в Молдова и Влахия било изпратено разпореждане на Н. М. Каменски за изпращане на всички българи, както преселилите се на левия бряг на Дунав, така и намиращите се на десния бряг под покровителството на руските войски, в Новорусийския край, с изключение на свищовските, разградските и арнауткьойските българи. На местните чиновници недвусмислено се съобщавало, че пристигналият от Новорусийския край Н. Карпов има извънредни пълномощия, „че дори някои българи да не желаят да се преселят, трябва да бъдат накарани да се подчинят насила, за което по предписание на господин главнокомандващия ще бъде оказвана всевъзможна помощ от страна на воинските команди“²⁵. На всички местни полицейски началници било наредено в най-кратък срок да изготвят поименни списъци на българите и да ги предадат на Н. Карпов, който получил от Н. М. Каменски съответно нареждане до всички местни чиновници.

Насилственото преселване предизвикало резки протести у българите²⁶. По щастливо стечение на обстоятелствата, във връзка със заболяване на престарелия Н. М. Каменски длъжността главнокомандващ молдавската армия през март 1811 г. заемал М. И. Кутузов. Опитният в дипломатията прославен военачалник разбирал до какви нежелателни последици може да доведе всяко насилие над българите. За решението на М. И. Кутузов незабавно да отмени насилственото преселване важна роля изиграло и обръщението на Софроний Врачански до него²⁷.

Разстроеният Е. О. Ришельо се опитал да получи съдействие от високоставени чиновници и даже от император Александър I. През 1810 г. той се надявал да пресели в Русия до 1000 семейства, а през 1811 г. — до 2000²⁸. Твърдата позиция на М. И. Кутузов означавала крах на всички надежди и планове на новорусийския генерал-губернатор. Въпросът за

преселването на българи в Херсонска губерния окончателно отпаднал при присъединяването на Бесарабия към Русия през 1810 г.

Независимо от неуспеха на Е. О. Ришельо, българските колонии запазили обширни поземлени владения, което дало възможност на много колонисти да използват активно резервните фондове. Много млади семейства впоследствие получавали значителни парцели земя. Между другото, наличието на голямо количество свободни земи предопределило грешката на А. Клаус при определяне броя на първоначално настанените преселници. А. Клаус изчислил броя на семействата в колониите в зависимост от това, колко семейства „можело да бъдат настанени“ на земята в колониите²⁹. По неговите изчисления в Херсонска губерния първоначално били настанени 1216 семейства³⁰.

Впрочем, тази система на изчисляване довела до значително преувеличаване на реалния брой семейства, преселили се през 1806 — 1811 г. По данни от ревизионните поименни списъци на крепостното население от 1811 — 1816 г. в българските колонии в Херсонска губерния живеели само 618 семейства или общо 3696 души от двата пола³¹.

Стигайки до крайни мерки при преселването на българите, Е. О. Ришельо искрено смятал, че прибегва до това „за тяхно добро“. Но той не взел предвид желанието на българите да останат по-близо до многострадалната си родина. Войната от 1806 — 1812 г. няколко пъти променяла настроенията на българите, преселили се на левия бряг на Дунав. Но с приближаването на развързката желязните да се заселят в Херсонска област ставали все по-малко.

Бележки

¹ Грек, И., П. Червенков. Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще. С., 1993, с. 13.

² Полный Свод Законов Российской империи. Изд. 2, т. XXVIII, № 21581, т. XXX, №№ 23072, 23381, 23477 и др.

³ Материалите от личната кореспонденция на Е. О. Ришельо от фондовете на Одеския и Днепропетровския архив бяха предоставени на автора от сътрудничката на Одеския държавен архив О. В. Коновалова, която ги подготвя за печат.

⁴ Дружипина, Е. И. Южная Украина в 1800 — 1825 гг. Москва, 1970, с. 116.

⁵ ХОГА, ф. 14, оп. 1, д. 643, л. 16.

⁶ ГАОО, ф. 6, оп. 6, д. 100, л. 11.

⁷ Аствацатуров, Г. Очерки истории села Парканы. Бендери, 1995, с. 41.

⁸ РГВИА, ВУА, д. 2879, л. 10.

⁹ Пак там, ф. 14209, оп. 5/165, св. 23, д. 35, л. 21.

¹⁰ Пак там, св. 57, д. 19, л. 3.

¹¹ Пак там, св. 32, д. 41, л. 4.

¹² Пак там, л. 14.

¹³ Аствацатуров, Г. Очерки истории села Парканы..., с. 35.

¹⁴ РГВИА, ф. 14209, оп. 5/165, св. 57, д. 19, л. 2.

¹⁵ Пак там, л. 13, обр.

¹⁶ Пак там, св. 24, д. 52, л. 6, обр. 7.

¹⁷ Пак там, св. 59, д. 14, л. 12.

¹⁸ Пак там, л. 15.

¹⁹ Дойнов, Ст. Преселнически движения от българските земи по време на руско-турските войни през първата половина на XIX в. — В: Българското възраждане и Русия. С., 1981, с. 300.

²⁰ НАРМ, ф. 1, оп. 1, д. 1107.

²¹ РГВИА, ф. 14209, оп. 5/165, св. 63, д. 18, л. 23 — 36.

²² Аствацатуров, Г. Цит. съч., с. 39.

²³ РГВИА, ф. 14209, оп. 5/165, св. 60, д. 18, л. 23, обр.

²⁴ ДОГА, ф. 134, оп. 1, д. 264, л. 10.

²⁵ РГВИА, ф. 14209, оп. 10/170, св. 26, д. 621, л. 32 — 32, обр.

²⁶ Конобеев, А. Д. Русско-българские отношения в 1806 — 1812 гг. — В: Из истории русско-българских отношения. Москва, 1958, с. 260.

²⁷ РГВИА, ф. 14209, оп. 5/165, св. 63, д. 18, л. 74.

²⁸ Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А. П. Юшневского. Сборник документов. Кишинев, 1957, с. 13.

²⁹ Клаус, А. Наши колонии. Санкт-Петербург, 1896, с. 298.

³⁰ Цит. по книгата на Н. С. Державин „Българские колонии в России“. (С., 1914, с. 18).

³¹ ХОГА, ф. 14, оп. 1, д. 346, л. 36.